

ETO: 027.1(439)
021.1(497.),14⁷:028.01

Csáky S. Piroska

HUMANISTA KÖNYVTÁRAKRÓL, OLVASÁSI SZOKÁSOKRÓL

On Humanist Libraries and Reading Practices

A 15. században jelent meg a nyomtatott könyv, ami lehetővé tette a műveltség gyors fejlődését és szélesebb körben való elterjedését. A középkorban kevés volt az írástudó, következésképp alig akadt könyvgyűjtő és könyvtár. Számunkra jelentős tény, hogy vidékünkre mégis eljutott a humanista műveltség, éspedig Váradi Péter kalocsai érsek révén, aki Bácsoson élte le életének utolsó éveit. Jelentős munkát végzett a város fejlesztésében, és mint levelei tanúsítják, nagy műveltségű ember volt. A humanizmus megjelenésével a könyvek és a könyvtárak száma megnövekszik. Ezek a gyűjtemények megvilágítják a kor gondolkodását, a tudományokhoz való viszonyát, s bár a könyvek főleg egyházi jellegűek voltak, és tulajdonosaik jobbra papi emberek, akadnak tudományos jellegű művek is. Váradi Péter az olvasmányélményeiről szóló leveleiben arról ad számot, mennyire volt jártas az ókori görög és római irodalomban.

Kulcsszavak: humanista könyvtárak, humanista levelek, Váradi Péter könyvtára

A magyar könyvkultúra igazi kibontakozásának fénykoraként a XV. századot jelöli meg a könyvtörténet.¹ A 15. században nagy változások mentek végbe művelődési életünkben: a reneszánsz műveltség elérkezett Magyarországra. Ebben a században jelent meg és terjedt el a nyomtatott könyv, ami lehetővé tette a műveltség gyors fejlődését és szélesebb körben való elterjedését. A középkorban kevés volt az írástudó, következésképp alig akadt könyvgyűjtő és könyvtár. Mint az előző időszakban, a könyvek és a könyvtárak a humanizmus korában is főleg egyházi jellegűek, tulajdonosaik főleg papi személyek voltak.²

Ha a XV–XVI. század könyvtáiról beszélünk, akkor az egyházi gyűjtemények között káptalani, plébániai könyvtárakat említhetünk, világi „literátusok” könyveiről, sőt egyetemi könyvtárakról szólhatunk. Könyvgyűjteménnyel rendelkeztek tudósok, fejedelmek, királyok, és lassan megalakultak a közkönyvtárak elődei is. Egyes plébániai könyvtárak néha elérték, sőt bizonyos esetekben meg is haladták a külföldi könyvgyűjtemények színvonalát.³ Leghíresebbek mégis a humanista műveltségű személyek könyvtárai voltak, élen az uralkodó Mátyás királlyal és a főpapokkal.

A reneszánsz könyvtárak humanista jelleget öltöttek, nem a mai értelemben vett tudományosság volt a jellemzőjük. Ez azt jelenti, nem a tudomány legújabb kiadványait gyűjtötték, hanem egyféle befejezettségre törekedtek. Elsősorban a klasszikus ókori tudományok eredményei, irodalmi alkotásai érdekelték őket, majd ez az érdeklődés kiterjedt a középkori keresztény irodalom műveire. A tudás összességét igyekeztek egy helyre gyűjteni oly módon, hogy a könyveket átmásoltatták, és tartalmukat kommentálták. A másoltatás a könyvtáros feladata volt, a fordítás és a szövegmagyarázat viszont a tudósoké. A humanista irodalom nagy része tehát fordításból és magyarázatokból állt. A reneszánsz könyvgyűjtők állományuk relatív teljességére törekedtek (hogy minden tudományág képviselve legyen), és igyekeztek ezt mások számára is hozzáférhetővé tenni. Ez már nyitásnak tekinthető, hiszen így olyanok is tanulmányozhatták az irodalmat, akiknek nem volt anyagi háttérük magánkönyvtár alapítására. A főurak, főpapok és maga az uralkodó (Magyarországon Mátyás király) is ezt tette. A mai értelemben vett közkönyvtárak elsőként Olaszországban, a humanizmus bölcsőjében jöttek létre. A firenzei példa hatására más országokban is hamarosan megnyíltak a magánkönyvtárak, igaz, még csak egy szűk körű nyilvánosság előtt.

A humanista könyvtárakban olykor hivatásos könyvtárosok gondoskodtak az állomány rendszeres, tudatos gyarapításáról, nyilvántartásáról és gondozásáról. Általában tanárokat, diákokat bíztak meg ezzel a munkával. Egyházi létesítményekben viszont szerzetesek, papok végezték a könyvtárosi feladatokat. Erre azért volt szükség, mert a középkorhoz képest megsokszorozódott az állomány. Az irodalom mellett a tudomány is gyorsan fejlődött, ami több mű megjelenését eredményezte. Emellett megnőtt a könyvek iránti igény is. Több és olcsóbb könyvekre volt szükség. A könyvmásolás a másolóműhelyekben diktálás révén történt, aminek eredményeképp egyszerre több példányban készültek kódexek, magukon viselve másológjuk nyelvi hovatartozásának jellemzőit. Forradalmi újtásnak számított a nyomtatott könyvek megjelenése a 15. század második felében, jóllehet Magyarországon a humanista könyvgyűjtők (köztük Mátyás király is) nem nagy érdeklődést mutattak iránta. Jelentősége mégis elvitathatatlan, hiszen az ismeretek, a könyvben testet öltött információk olcsóbban, nagy példányszámban váltak hozzáférhetővé sok ember számára. Általában azonban kéziratos kódexek találhatók a reneszánsz kor könyvtáraiban, míg a nyomtatott könyvek száma elenyésző. Könyvtártörténeti szempontból fontos tényező, hogy a nyomtatott könyvek megjelenésével megváltozott a könyvek külalakja: a nagy, nehezen kezelő forma helyett megjelentek a kisebb formátumú, egyszerűbb kötésű, vékonyabb kiadványok. Ezeket könnyebb volt kézbe venni, könnyebb volt olvasni.

A reneszánsz idején a humanista tanok elterjedésének hatására a legtöbb európai országban módosult a társadalom kulturális összetétele, így Magyaror-

szágon is. A könyv használói elsősorban az egyházi személyek és a nemesség köréből kerültek ki. Hozzájuk csatlakoztak a művészek és tudósok is, de kialakult mellettük egy műértő és műpártoló réteg is. Ekkor már elkülönül a népi kultúra az elit kultúrától.

A társadalmi fejlődés folytán a humán ismeretek mellett bekerülnek az oktatásba a természettudományok, pl. a fizika, a földrajz vagy a biológia. A humán tudományok főleg a görög és a latin filozófiát és irodalmat vették alapul, míg a humanista tudomány nyelvének a latint tették meg. Ez egyrészt jó volt, mert aki tudott latinul, annak hozzáférhetővé vált a tudás Európa bármelyik országában. Másrészt rossz volt, mert időigényessége miatt a latin nyelv elsajátítása nem volt lehetséges mindenki számára. Ez korlátot szabott annak, hogy sokan tegyenek szert magasabb műveltségre.

A reneszánsz kor tudós olvasóiról is érdemes megemlíteni néhány dolgot. Bírálták a skolasztikusok szöveggyűjteményeit. Azt állították, hogy ezek leszoktatnak az eredeti művek olvasásáról, jöllehet ők is létrehozták a tudós olvasás sajátos kiegészítőjét, a *loci communest*, ami emlékeztet ugyan a skolasztikusok szöveggyűjteményeire, de azoknál jóval több ismeretet rögzít sokféle szempont alapján, és ezáltal lehetővé teszi egy-egy információ visszakeresését, vagy a más ismeretek gyors áttekintését.⁴

VÁRADI PÉTER

A reneszánsz jubileumi évében könyvtárakról, humanista könyvgyűjteményekről szólva szeretnénk megemlékezni Váradi Péter könyveiről, olvasási szokásairól – hiszen az ő élete, életének egy állomása a mi vidékünkhez kötődik.

Váradi Péter (1450–1501) nagy műveltségű, jelentős történelmi személyiség volt. Képességeinek köszönhetően alacsony sorból emelkedett fel a legmagasabb papi méltóságig; 1480-tól kalocsai érsek. Tudását Mátyás udvarában kamatoztatta; a király bizalmasa volt egy ideig. Pályafutása gyorsan ívelt fölfelé. A kalocsai érseki cím után már a bíborosi rang várományosa volt, amikor 1484-ben váratlanul kegyvesztett lett. Árva várába zárták, ahol hat évig volt a világtól elrekesztve: A kortárs történetírás szerint Váradi arrogáns, a királynét becsmérlő magatartása miatt kapta büntetését. Heltai Gáspár szerint elutasította a király passzív törökellenes politikáját „...nem hallgata vesztég, sem szóla vala a zsák, vagy pohár mellé, mint a többi tanácsok szólnak vala a királynak kedvére, hanem szüntelen korpázza vala a királyt”.⁵ Volt olyan feltevés is, miszerint a Bakócz Tamás és a Beatrix királynő köréhez tartozók összeesküvésének áldozata lett. Elfogatásának pontos oka nem ismeretes, de tény, hogy a király a méltóságától nem fosztotta meg, sőt a főkancellár címet is viselte börtönében⁶. Az uralkodó meglegedett azzal, hogy elzárva őt a világtól ártalmatlanná tette tanácsosát, de törvényt elé nem állította. Váradi csak a király halála után szaba-

dult. Visszavonult bácsi birtokára, s elzárkózott a politikai élettől. Meghonosította a reneszánsz kultúrát vidékünkön.⁷ Mivel Bolognában tanult, minden biznnyal jellegzetes humanista könyvgyűjteménye volt, amely magában foglalta az ókori görög művek mellett a tudomány minden ágát (filozófia, egyházjog, csillagászat stb.). Könyvtárából ugyan alig néhány kiadvány maradt fenn (egyres források szerint három, mások szerint öt), azokat is különböző helyeken őrzik. A kalocsai könyvtárban nincs belőlük egyetlen példány sem.⁸

Bácsot sem kerülték el a történelmi viharok: Mohács után elfoglalták a törökök, s csak 1677-ben szabadult fel uralmuk alól. 1704-ben II. Rákóczi Ferenc katonái ostrommal bevették és felgyújtották. Azóta romokban hever.⁹

Várad Péter részben átalakíttatta a Mosztonga-parti várat.¹⁰ Az épületet kekes saroktornyokkal erősítette meg, és késő gótikus stílusú kápolnát emeltetett hozzá. Helységfejlesztő munkálatai közül a legjelentősebb a csatornahálózat kiépítése volt.

Ebből az időből maradt ránk széles körű levelezése, amely tekintélyes helyet foglal el a humanista levéltudományban. Sajnos tudósokkal és költőkkel váltott levelei nem maradtak ránk. Egyéb episztoláiból 127-et megőrzött egy régi gyűjtemény. Ezeket tette közzé Fraknoi Vilmos, majd 1971-ben V. Kovács Sándor.¹¹ Gondosan írt, a klasszikus minták alapján fogalmazott. Stílusa kiforrott, könnyed. Irományait olvasóközönségnek szánta. Számos másolatban forogtak kézben, irodalmi értékűnek számítottak. Sok közöttük a pápai kancelláriához folyamodó, ezeket pétervárad apátságának visszaszerzése ügyében írta. Mások gazdasági témákkal foglalkoztak, fontos politikai személyiségekhez fordultak, továbbá az egyházmegye alsópapságának írtak egyszerű stílusban. Ezek az írásművek bepillantást nyújtanak a kor hétköznapjaiba. Nem minden levél datált, s keletkezési idejüket utólag nehéz megállapítani, hiszen nem áll rendelkezésünkre olyan levéltári forrás a korból, amely a Délvidék adatait őrizné.

A humanisták sokat olvastak, jegyzeteltek, kivonatokat készítettek. Olykor megjegyzéseket, saját megfigyelésüket is hozzáfűzték az alapszöveghez. Az ilyen olvasói magatartásra példa Várad Péter is. Leveleiből kitűnik olvasottsága, erről tanúskodnak idézetei, példái és hivatkozásai. Még a hivatalos, jogi jellegű leveleiben is idéz másoktól. Főleg a klasszikus irodalom szerzőire hivatkozik, vagy a Biblia egyes könyveire. Jártas a mitológiában, említi Salamon és Markalf történetét,¹² idézi Horatiust, Vergilius *Aeneis*-ét s a *Georgicon*-t.¹³ Említi Persius szatíráit, hivatkozik Lucanusra. Ovidius *Metamorphoses* című művéből Narcissus példázatára, s Herodotosz szövegére utal. Livius *Ab urbe condita* című munkájából idéz: „a pun Hannibál, aki elé a természet a hófödte Alpokat tornyozta, ecettel rombolta le a hegyeket”.¹⁴ Stílusa alapján arra következtethetünk, hogy Cicerót is olvasta.

A barátsággal óvatos volt. A közeli ismerősökkel szemben is olykor bizalmatlan. Erre figyelmeztetett másokat is: „...intennem kell testvérségedet: úgy

melegedj bele a vele való barátságba, hogy mindig észben tartsd: vadállat ő; egyszersemind gyakorta gondolj a Próteusszal küzdő Ariosztaiosz történetére. Az agg Leo ugyanis nem felejté természetét és olykor

... csuda dolgokká kezd átalakulni előtted:
lesz tűzzé, csobogó vízzé, végül fenevaddá.
Ám miután fortéllyal már meg nem menekülhet,
Újra csak emberré váltként szól szája, legyőzve.
Mert bár hajlott korú,
... mindent úgy ismer e látnok:
tudja, mi volt, mi van, és mit hoz később a jövőndé.”¹⁵

A pétervárad papokkal kapcsolatban Phaedrus tanmeséjére utalva így ír: „Tartsd eszedbe azt az egyet, hogy néhanapján a hálóba gabalyodott oroszlán sem restelli, hogy kisegér segítette ki belőle.”¹⁶

Irodalmi tájékozottsága arról győz meg bennünket, hogy fontos tevékenységnek tartotta az olvasást. „Azt inkább csak bensőleg érzem át, mintsem szavakban kifejezhetném, hogy mi haszonnal jártak a könyvek állandó olvasása, a szépművészetek folytonos tanulmányozása...”¹⁷ Máshol antik példára hivatkozik, s levelébe beiktatja a következő mondatot: „...mint arról a görög aszszonyról olvassuk, aki peres ügyében a haragvó Philippustól a szelíd és kegyes Philippushoz fellebbezett...”¹⁸. Kálmáncsehi Domonkosnak költőket idéz: „...a költő Lucanus tömör kifejezésével: *Merő seb!* Csak sóhajtozhatunk hát, meg fölkiálthatunk, mint a másik költő kiáltott: *Megyünk, megyünk vakon!*”¹⁹.

Az előbbi idézeteken kívül utalást találunk a levelekben arról, hogy bizonyos könyveket olvasás vagy másolás céljából kért kölcsön valamelyik barátjától. Ilkus Mártonhoz így fordul: „Mellesleg arra kérek, küldd el nekem az új esztendőre szóló horoszkópos könyvedet.”²⁰ Ez a megnyilatkozás arra is fényt derít, hogy Várad Pétert érdekelte a csillagjósítás, az asztrológia, akárcsak a kor többi neoplatonistáját. Ismert tény, hogy maga Mátyás király is hitt a csillagok „üzenetében”. Csillagászokat foglalkoztatott udvarában.

Várad gyakran merít a Bibliából is. Olykor saját tetteinek igazolására él bibliai példázatokkal: „...eszembe idézem, hogy a szelíd szívű Dávid ezzel a szerető magatartással küzdötte le Saul gonoszságát és ördögi gyűlöletét; Mózes, Isten népének vezére ezzel a szeretettel győzött nővérének, Máriának irigységén...”²¹. Találunk a levelekben jól ismert, már-már szállóigévé vált idézetet is: „Íme, én veletek vagyok a világ végezetéig!”²²

Beroladus²³ bolognai egyetemi tanár Pythagorasz tanainak kiváló ismerőjét becsülte benne, s neki dedikálta egyik művét; Apuleius *Aranyszamár* című könyvének fordítását („Commentarii a Philippo Beroaldo conditi is Asinum aureum Lucii Apuleji”). Az ajánlás, „Ad maximum Antisititem Dominum Petrum Archiepiscoporum Colocensem”, Péter kalocsai érseknek van címezve.

A munka több kiadást ért meg. Az első Bolognában jelent meg, a második 1501-ben Velencében.²⁴ Felmerülhet a kérdés: mikor ismerkedett meg Váradi Beroaldóval. Az életrajzi adatok alapján 1465-ben került Bolognába, ahol hosszabb ideig folytatott tanulmányokat. Az is ismert adat, hogy Beroaldo 1470 elején tartotta első előadásait a bolognai egyetemen, és az 1480–90-es évek végére lett közismert és tekintélyes egyetemi tanár. Váradi Péter 1490-ben, Mátyás király halála után szabadult ki fogságából, tehát az 1490-es évek közepén kerülhetek kapcsolatba. Ismeretségükre vonatkozó adatunk csupán az említett *Apuleius-kommentár* bevezető ajánlása, illetve egy másik Beroaldo-levél maradt fenn. Ennek tartalmából arra következtethetünk, hogy több levelet váltottak. Sajnos Váradinak egyetlen Beroaldóhoz intézett levele sem ismeretes.²⁵ Beroaldo írásából sok mindenre fény derül. Dicséri Váradi ékes stílusát, hangsúlyozza levélírói képességeit, és csodálatát fejezte ki: „hogyan tud egy, az Alpokon túl született ember ilyen remek latinsággal írni”.²⁶ A címzett dicsérete mellett kitért pártfogoltjaira is, akiket Váradi Bolognába küldött; hogy „aranyozottá, az igazi aranyszámárhoz hasonlónak váljanak” – írta egy merész hasonlattal.²⁷

Apuleius (a Kr. u. II. században élő szerző) latinul írt első regénye teljes terjedelmében fennmaradt, és terjedt el a középkori olvasók szűk körében. Egymásba ágyazódó történetek füzéréből épül fel, és a számrára vált Lucius hányattatásait, majd Ízisz istennő segítségével történő visszaváltozását mondja el; nagy érdeklődéssel olvasták a későbbi korok olvasói is. Ez azzal magyarázható, hogy a reneszánsz kor emberét is foglalkoztatta a mágia, a varázslás, a misztikus és az ismeretlen világ leírása. Beroaldo hosszú ajánlólevelében többek között azt írta, arra, hogy tehetségünk emlékéért hátrahagyjuk, legjobban az irodalmi és tudományos művek alkalmasak: „A könyveket, amelyek az emberi lélek tükörképei, semmiféle erőszak sem tudja elpusztítani, és az idő múlásával sem merülnek a feledés homályába.”²⁸

Marcilius Ficinus, a platonista tanok fő képviselője is nagyra tartotta, és egyik munkáját szintén neki ajánlotta.²⁹

Váradi Péter jártassága az irodalomban, levelezése, a nagyszámú külföldi ismerőséről szóló adat arra enged következtetni, hogy Bácscon gazdag, szép könyvtára lehetett. A kalocsai érsekségnek, sajnos, csaknem minden kincse elpusztult, és vele együtt Váradi Péter könyvgyűjteménye is.

A bácsi könyvtár alapjait a bibliofil Handó György vetette meg, akinek már pécsi prépost korában olyan szép gyűjteménye volt, hogy ezt a híres firenzei könyvtáros, Vespasiano Bisticci is érdemesnek tartotta kiemelni. Ezt a könyvtárat fejlesztette tovább Váradi Péter, aki ugyancsak bibliofil hajlamú volt. Beroaldo is említi egyik levelében „a tudományok minden nemét felölelő könyvekkel igen gazdagon ellátott” könyvtárát.³⁰

Mint ismeretes, Váradi Vitéz János pártfogoltjaként tanult Olaszországban. Ott ismerkedhetett meg a humanizmus eszméivel, a humanista műveltséggel és a könyvkultúrával. Bolognából, ahol 1465 és 1470 között tartózkodott, sok könyvvel, pergamen-kódexszel tért vissza hazájába. Valószínűleg ekkor alapozta meg Kalocsán első könyvtárát, amelynek kötetei sajnos szétszóródtak, és nem maradtak fenn az utókor számára. Még az esztergomi érseki könyvtár sem dicsekedhet egyetlen kötetrel sem, amely bizonyíthatóan az ő könyvtárából származik. Ami megmaradt, az is más könyvtár tulajdona. Váradi Olaszországból hazatérve Mátyás király udvarába került, s a király bizalmas embere lett. Őt bízta meg Mátyás Janus Pannonius költői műveinek összegyűjtésével. A gyűjteményt több példányban másoltatta le, magának is meghagyva egy díszes hártypéldányt.³¹ Ez később elveszett, erre utal egyik levele, melyben barátjától kölcsönkéri az említett Janus-kötetet, hogy újra átmásolthassa.³² „Ha viszont ezalatt is hányoznék vigasztaló jelenléte, magad másoltsd le – de hibátlanul!” – szölt az utasítás, jelezve a humanista könyvgyűjtő igényességét, ami a szöveg-pontosságot illeti.³³

Jól ismerte Janus Pannonius munkáit. A pécsi püspök familiárisához intézett levelében 1496-ban szállóigeiként idézett egy epigrammát, amely feltehetően éppen a költőtől származott, és Váradi úgy vélhette, hogy Pécssett illik ismerni, ezért nem jelölte meg a forrást. Lehetséges, hogy az általa összegyűjtött Pannonius-epigrammák elveszett kötetéből való a mondás: „a magasból lezuhanunk, elpukkad, amit felfűvünk, s a pöffeszkedő szétlapul”.³⁴

VÁRADI PÉTER KÖNYVEI

Mindössze néhány könyvről állapították meg a könyvtörténészek, hogy Váradi Péter könyvtárából valók. Ezek:

1. A II. Ulászló kori budai könyvfestő műhely által díszített *Esztergomi Missale* Váradi Péter számára készült³⁵ Velencében, Johannes Emericus de Spira nyomdájában, Johannes Paep budai könyvtáros költségen. A speyeri nyomdász ismert munkája a második kiadása az *Esztergomi Missalénak*. A könyvtörténetben ismeretes, hogy általában papírra nyomtatták a könyveket ebben az időben, de előkelőbb vásárlók bibliofil igényeinek kielégítésére készítettek pergamenre nyomtatott példányokat is. Ezeket a könyveket utólag díszítette a tulajdonosuk színes iniciálékkal, hogy minél jobban hasonlítsanak a kéziratos kódexekhez. Váradi Péter számára pergamenre készült a könyv (hártanyomtatvány). Saját példányát a kalocsai „rítushoz” igazította.³⁶ „A könyvet a Dávid királyt ábrázoló iniciáléval, festett kerettel és a tulajdonos címerével díszített oldalon kívül reneszánsz keretű kánonkép, *Vir dolorum*-kompozíció, a könyvárus jelképe és mintegy kétszáz növényi motívumos és állatalakos ornamentális iniciálé ékesíti.”³⁷ A könyvtörténészek szerint mindenképpen a budai könyvfestőműhely mun-

kája. Szerzője valószínűleg Itáliában tanult, de munkája egyéni stílusú magyar mesterre utal. Érdekes eleme a címlap alján elhelyezett címer, amely – pecsét helyett – a tulajdonjogot fejezte ki. Váradi Péter címere kettéosztott címerpajzs, a felső részét kék mezőben két arany csillag, alsó részét pedig arany mezőben kék liliom alkotja. A címerpajzs fölé érseki kereszt emelkedik. A kötet az Országos Széchényi Könyvtár tulajdona. Váradi Péter *Missaléja* a néhai Czeh János győri polgármester ajándékaaként került a Nemzeti Könyvtár gyűjteményébe. „...nagy luxussal és finom ízléssel van festve, s aranyos és kifestett iniciáléi, lapszéli díszítései, a Canon előtti kép, szóval egész habitusa azt tanúsítja, hogy előkelő egyházi férfiú számára készült” – olvasható a 19. század végi jelentésben a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáráról.³⁸ A címlapon lapkeretdíszben miniatúrákat festettek, az alsó részben egy érseki címer tűnik fel, amely sokáig elkerülte a kutatók figyelmét, pedig egyértelműen megállapítható, hogy Váradi Péter címere. A szöveget kézzel írott lapszéli jegyzetek kísérik. A bejegyzések kurzívval íródtak, és szövegkiegészítéseket, pótlásokat tartalmaznak a nyomtatott szöveg mellett. Ezenkívül találunk még benne imádságokat, officiumokat, rubrikákat, amelyek világosan utalnak arra, hogy a kalocsai érsekség használatára módosították a nyomtatott kiadást. A *Missale* szövege után bekötött üres hártyleveleken két melléklet van: a kalocsai kanonokeskü mintája, illetve Péter kalocsai érseknek kanonokká fölkenése és megerősítő levele. A mellékletek kézírása megegyezik a lapszéli jegyzeteken lévő írással. Péter kalocsai érsek minden bizonnyal Váradi Péter volt, aki 1501-ig élt.

2. *Szent Jeromos levelei* – kétkötetes rendkívül ritka munka, Rómában jelent meg. Sajnos, nyoma veszett, de régebbi leírásokból annyit tudunk róla, hogy ebben a könyvben is látható volt a Váradi-címer, amely felett nem kereszt látható, hanem bíbornoki kalap. Hoffmann Edit³⁹ szerint Váradi vagy nem az első tulajdonosa volt a könyvnek, és az előző birtokos címeréről ott maradt a bíbornoki kalap, vagy valaki ajándékozta Váradinak a könyvet 1483-ban, amikor a bíbornoki méltóság várományosa volt. A kétkötetes Hieronymus-mű ősnymtatvány volt.

3. Tartalmára nézve talán a harmadik könyv a legérdekesebb: egy pergamenre írt, címerével ellátott, egyszerű, florencei fehér indafonattal díszített kézirat. Gergely nissai püspöknek, Nagy Szent Vazul édestestvérének *De vita Moysi* (Mózes élete) című művét tartalmazza Georgius Trapezuntius latin fordításában és előszavával.⁴⁰ A platonista tanok bírálójának művét a platonista Váradi nagy gondal olvashatta, mert vörös tintával számos jegyzetet írt bele, sőt, még az olvasás helyét is megjegyezte: „Bachie XII. octobr 1495”. A könyvet a bolognai egyetemi könyvtárban őrzik.

A neves középkori teológus, Nicolaus de Lyra 1481-ben nyomtatott beszédei Kolozsvárott láttak napvilágot. Egyes források ezt a művet is úgy tartják nyilván, hogy megvolt Váradi könyvgyűjteményében.⁴¹ Ugyancsak neki tulajdonítják a *Szent Pál levelei Theophülaktosz kommentárjaival* című munka tulajdonjogát. Ez egy 1477-ben nyomtatott könyv, amelyet Oxfordban őriznek.⁴²

Váradai Pétert emberként is megismerhetjük valamelyest Beroaldo ajánlóleveléből. Dicsérte személyét, mert nagy hangsúlyt helyezett főpapi működésére, odafigyelt hívei lelkiéletére, szigorúan elszámoltatta alárendelt papjait, sőt püspökeit is. Szerinte Váradiban egyesülnek a tudós és a főpap erényei. Beroaldo szembeállította a sok alkalmatlan főpappal, akik sötétségben és tudatlanul élnek. „Te jó családfő módjára ügyelsz az egyház minden tagjára.” Ezt bizonyította vendégszeretete; nemcsak a királyokat, főurakat fogadta be, hogy megpihenjenek, hanem menedéket nyújtott székházában a zarándokoknak és a szűkölködőknek is. A vendégszeretet mellett – a török veszély miatt – a katonákról is gondoskodott: „...a királyi katonákat évente mindenféle gabonával, lábbelivel, fejfedővel és ruházattal bőven ellátod, akiket torlaszként állítottak szembe a törököknek, a keresztény hit örök ellenségeinek feltartóztatására”.⁴³ Kitért Váradai udvartartására is. Beroaldo szerint az érsek – Nagy Sándor módjára – ebédjét és vacsoráját költők és történetmesélők társaságában költi el.⁴⁴

A humanista könyvtárak nagy része megsemmisült a törökök előretörése miatt, állományukból alig maradt valami az utókorra. A törökök a mohácsi csata után, mint győztesek, kirabolták a falvakat, a várakat és a városokat, majd felgyújtották őket. A lakosság vagy rabságba került, vagy menekült a török elől, mentve kis vagyonát, legértékesebbnek vélt holmiját. Ezek között az értékek között a várurak sem az értékes, de hártya- vagy papírlapokra írt súlyos kódexeket mentették, hanem a puszta létfenntartáshoz szükséges ruházatot, élelmiszereket. A könyveket maguk mögött hagyták, s elkallódásuk már nem foglalkoztatta a valamikori tulajdonosokat. Az utókor pedig csak szórványosan fennmaradt levelekből, feljegyzésekből kísérelheti meg tartalmuk és küllemük meghatározását. Vonatkozik ez Thuz Osvát zágrábi püspök könyveire, vagy Bakócz Tamás esztergomi érsek és bíboros gyűjteményére, avagy Szathmáry György primáséra, illetve más ismert magyarországi és erdélyi humanista könyvtárára.

A 15. század második felében már Németország határain túl is megjelentek a nyomtatott könyvek. Magyarországon Hess András 1473-ban, vagyis még Mátyás király uralkodása alatt nyomtatta ki a *Chronica Hungarorumot*. A híres Corvina könyvtárban nem volt meg.

Amikor a humanista könyvtárakról beszélünk, főleg kéziratos könyvekről eshet szó – a legtöbb könyvgyűjtő könyvtárában ezek találhatóak. Mi ennek az oka? Sok könyvtörténészt foglalkoztatott ez a kérdés. A nyomtatott könyvek olyan hatást keltenek, mintha kézzel írták volna őket. Ez némelyik nyomdának sikerült is (Gutenberg Biblia), másoknak azonban nem. Ezek közé tartozott Hess András *Krónikája*, amely küllemében nem érte el azt a művészi színvonalat, melyet a Corvinák miniátorai alkottak. Betűi használtak, kopottak voltak, díszítőelemei szegényesek, egyszerűek. Tartalma érdekelhette az olvasót, hiszen a magyar nép történetét írta le. Míg a legtöbb könyv tartalmát nézve egyházi jellegű mű volt, a *Krónika* történeti tárgya eltér a kor hagyományától. Ez méltán eredményezhette volna népszerűségét, mégsem lett azzá. Sokan kevésbé

tekintették olyan értékesnek, mint a kézzel írott, művészileg utólag díszített kódexeket. Csak akkor vették be az állományba, ha még nem volt meg a kéziratos példánya, vagyis ha újnak, eredetinek volt tekinthető.

Kutatásunk arra igyekezett fényt deríteni, hogy a humanista gondolkodás, életmód mennyire volt jelen tájunkon. Ha kevés adat maradt is ránk ebből a korból, mégis fontosnak tartottuk, hogy összegezzük, amit vidékünk humanistáiról feljegyeztek, ami dokumentálható még ma is. Lehet, hogy a mai olvasók számára már nem tűnik olyan jelentősnek a múlt, mi mégis felhívjuk a figyelmüket arra, hogy ezen a talajon is termettek tanult, sokoldalú képzettséggel, rátermettséggel bíró egyének, akik részesei az egyetemes magyar történelemnek és művelődéstörténetnek egyaránt.

JEGYZETEK

¹ Magyar könyvtártörténet / Csapodi Csaba, Tóth András, Vértesy Miklós. Budapest. Gondolat, 1987, 44. p.

² Uo.

³ Magyar művelődéstörténet. II. kötet. Budapest, Magy. Tört. Társ., é. n., 432. p.

⁴ Könyvtártörténet: Jegyzet az internetről google-keresés alapján

⁵ Heltai Gáspár: Chronica... 1575, 163 – internetes szövegközlés

⁶ Fraknói Vilmos: Egyháznagyok, 118. o.

⁷ Bori Imre: Ember, táj. Történelem : Délvidéki olvasókönyv. Újvidék, Forum, 2001

⁸ Internetről

⁹ Az első írott nyomok a településről 535-ből származnak. Justinianus bizánci császár említi egyik levelében. A magyarok a 9. század végén települtek erre a vidékre, és erődítménnyel erősítették meg.

¹⁰ <http://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%Alcs>

¹¹ Fraknói Vilmos: Váradi Péter kalocsai érsek élete. Századok, 1883, 494–499. o. Váradi Péter leveleskönyvéből. Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század. Közreadja V. Kovács Sándor. Budapest, Gondolat K., 1971, 283–405. o.

¹² 1492. Báthori Miklóshoz = Magyar humanisták levelei, 332. o.

¹³ Uo.

¹⁴ 1497. április 22. Báthori Miklóshoz = Magyar humanisták levelei, 390. o.

¹⁵ 1496. január 31. Bachkay Miklóshoz. Vergilius. Georgica 4, 441–444. = Magyar humanisták levelei, 370–371. o.

¹⁶ Phaedrus: Leo et mus. App. II.4. – 1497. Angelo Apátsági kormányzóhoz = Magyar humanisták levelei, 396., 397. o.

¹⁷ 1491. június 15. Báthori Miklóshoz = Magyar humanisták levelei, 289–290. o.

¹⁸ 1491. okt. 9. Andrea bíboroshoz = Magyar humanisták levelei, 300. o.

¹⁹ Lucanus: Pharsalia 9, 776 és 8 727–728. o. Persius: Satirae 3, 41–42. 1491. nov. 17. Kálmáncsehi Domonkoshoz = Magyar humanisták levelei, 306. o.

²⁰ 1491. dec. 27. Ilkus mártonhoz = Magyar humanisták levelei, 308. o.

²¹ 1492. szept. 3. Eszéki Istvánhoz = Magyar humanisták levelei, 306. o. Az idézetek Sámuel 1. 24–1. 23. Mózes 4. 12–15., Lukács 1. 78, Máté 5. 23–24.

²² 1492. szept. 21. VI. Sándor Pápához = Magyar humanisták levelei, 319. o. Máté, 28, 20.

²³ Az idősebb Filippo Beroaldóról és Váradi Péter barátságáról Véber János értekezett könyvajánlásainak tükrében = Magyar Könyvszemle, 2006/4.

²⁴ Fraknói Vilmos: Váradi Péter... = Századok, 1883, i. m. 838. o.

- ²⁵ Véber János: Az idősebb Filippo Beroaldo és Váradi Péter barátsága könyvajánlások tükrében = Magyar Könyvszemle, 2006/4.
- ²⁶ Véber János i. m. – internetes közlés
- ²⁷ Véber János i. m. – internetes közlés
- ²⁸ Véber János i. m. – internetről
- ²⁹ Gerézdi Rabán: Egy magyar humanista: Váradi Péter = Magyarságtudomány, 1942, 305–328. 532–563. o. Újabb közlése: Gerézdi Rabán: Janus Pannoniustól Balassi Bálintig = Budapest, Gondolat 1968, 75–142. o. Az előbbinek részben változtatott szövege.
- ³⁰ Gerézdi Rabán: Egy magyar humanista, 537. o.
- ³¹ Fraknoi Vilmos: Egyháznagyok a magyar középkorból – Budapest, 1916, 106–171. o.
- ³² Magyar humanisták levelei, 377. p. A 194. levél Keszthölci Mihályhoz. „Megtudtam, hogy az ő (Janus Pannonius) epigrammái – melyeket egyszer már összegyűjtöttem Mátyás király utasítására – másolatban megvannak atyafiságodnál ... Az én pergamenre íratott példányom hányattatásaim során elveszett. Kérem atyáságodat, ha nélkülözheti kis időre e könyvecskét, juttassa el hozzám; én rövid idő alatt lemásoltatom.”
- ³³ 1496. június 25. Keszthölci Mihályhoz = Magyar humanisták levelei, 377. o.
- ³⁴ Magyar humanisták levelei, 386. o.
- ³⁵ Missale Strigoniense – Venezia, 1498. – Inc. 181.
- ³⁶ www.OSZK – Missale Strigoniense
- ³⁷ www.OSZK – i. hely
- ³⁸ Vegyes közlemények. Jelentés a M. Nemzeti Múzeum könyvtáráról – internetes közlés
- ³⁹ Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929.
- ⁴⁰ Trapezuntius népszerűségére vall, hogy Mátyás könyvtárának is díszes darabja volt műve.
- ⁴¹ Magyar könyvtörténet, 67. o.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ Véber János i. m. alapján
- ⁴⁴ Véber János i. m.

On Humanist Libraries and Reading Practices

The printing of books started in the fifteenth century and this made it possible for culture to spread faster and in wider circles. In the Middle Ages the number of people who could read was small, and consequently there were hardly any book collectors or libraries. It is of great importance to us that humanist culture had spread to our regions as well, thanks to Péter Váradi, the Archbishop of Kalocsa who spent the last years of his life in Bács. He played an important role in the town's development and, as his letters prove, was a man of wide erudition. With the onset of Humanism the number of books and libraries had increased. These collections reveal the mentality of the age and its relation to the sciences; although these books were mainly of religious nature and their owners were mostly clerics, there were some works of scientific nature among them. Péter Váradi tells in his letters about how well-versed he was in ancient Greek and Roman literature.

Keywords: humanist libraries, humanist letters, Péter Váradi's library